

Kapović, Mate. **Europska Unija kao neoliberalna tvorevina**. 2010.
http://www.h-alter.org/vijesti/europa-regija/europska-unija-kao-neoliberalna-tvorevina#news_view - 8.12.2010.

Mate Kapović donosi pregled povijesti Europske Unije kao neoliberalnog projekta unutar šireg okvira drugih političkih promjena u Europi.

Neoliberalizam je, kao moderna inkarnacija neoklasične ekonomske teorije, doktrina koja zagovara podvrgavanje svih aspekata društva tržištu i logici profita. Začecima neoliberalizma obično se smatra ekonomska politika koja se počela provoditi u **Pinochetovu** režimu u Čileu nakon državnog udara 1973, a nakon toga u Velikoj Britaniji pod **Margaret Thatcher** od 1979. te u SAD-u od 1981. s dolaskom na vlast **Ronalda Reagana** iako se liberalna ekonomska politika, koja se naziva ordoliberalizmom, u Zapadnoj Njemačkoj provodila već od kraja Drugog svjetskog rata. Nakon Thatcherice i Reagana, utjecaj neoliberalizma se širi po čitavu svijetu, u nerazvijenim zemljama pogotovo putem utjecaja tzv. programa strukturalnih prilagodbi, Međunarodnog monetarnog fonda i Svjetske banke, pri čemu neoliberalne reforme postaju uvjetima za kreditiranje siromašnih zemalja.

Utjecaj se neoliberalnih ideja širi i u razvijenim zemljama, na razne načine - u Europi, kao što ćemo vidjeti, preko institucija Europske Unije i kroz produbljanje eurointegracije.

Neoliberalizam se kao dominantna doktrina u svjetskoj politici javlja u kriznim 1970-ima, nakon što završava tzv. "zlatno doba kapitalizma" (od 1945. do početka 1970-ih), tj. "doba kejnzijanskog kompromisa", obilježeno, među ostalim, izrazitim državnim intervencionizmom u ekonomiji, većim udjelom javnog sektora u ekonomiji, brigom oko pune zaposlenosti itd. Neoliberalizam se najjednostavnije može opisati, kao što kaže

David Harvey, kao globalni projekt ponovnog uspostavljanja kapitalističke klasne nadmoći[1]. U neoliberalno doba u zapadnim zemljama tako profiti kapitalista rastu, dok plaće radništva stagniraju ili čak padaju[2], društvena nejednakost se sve više povećava, pri čemu se bogatstvo još i više nego prije gomila u rukama sitne kapitalističke elite. Neoliberalna doktrina zastupa slobodno samoregulirajuće tržište i trgovinu kao idealan način organiziranja ekonomije. U praksi se, dakako, potpuna deregulacija ne može provesti te se neoliberalizam u stvarnosti zapravo uvijek primjenjuje samo do određene mjere, koliko to objektivne okolnosti dopuštaju (npr. koliko to dopušta pritisak odozdo), a zapravo je općenito pravilo to da se neoliberalne reforme provode vrlo diskriminacijski, prema interesima - jedna pravila za velike korporacije, druga za obične ljude (to je načelo **socijalizam za bogate, kapitalizam za siromašne**, prilično očito u trenutnoj ekonomskoj krizi), jedna pravila za bogate i moćne zemlje, druga za siromašne i slabe zemlje (npr. prve smiju imati subvencije u poljoprivredi, druge ne iako se neoliberalizam u teoriji žestoko protivi svakom obliku subvencije, tj. miješanju države u gospodarstvo), jedna pravila kad sve ide po planu, a druga **kad zagusti** (kao što su državne intervencija radi spašavanja posnulih privatnih banaka u trenucima krize) i sl.

Neoliberalnu ekonomsku politiku karakteriziraju među ostalim deregulacija (smanjenje poslovnih propisa radi postizanja bolje "poduzetničke klime", lakšeg protoka kapitala itd.) i liberalizacija (otvaranje granica, ukidanje zaštitnih mjera tj. carina itd.), privatizacija (pretvorba državnoga u privatno vlasništvo, po načelu da je privatno vlasništvo uvijek uspješnije i bolje nego društveno), smanjenje javne potrošnje i socijalne sigurnosti (npr. smanjivanje financiranja zdravstva, školstva, početak naplaćivanja nekih usluga koje se prije nisu naplaćivale - školarine na fakultetima, participacije u zdravstvu i sl.), smanjivanje

radničkih prava radi lakšeg stvaranja profita (npr. pritisci na sindikate; veća „fleksibilnost“ radne snage što zapravo znači lakše otpuštanje radnika, povećanje rada na određeno i sl.) itd. Deregulacija uvelike olakšava tržišne manipulacije i spekuliranje što može dovesti do kriza poput trenutne, a također se koristi kao sredstvo smanjivanja radničkih prava i potpomaganje korporacijama i poslovnoj eliti u ostvarenju profita.

Liberalizacija se koristi za ostvarivanje gospodarskih interesa pojedinih zemalja, tj. preciznije govoreći njihovih korporacija, a na štetu gospodarstava slabijih zemalja (pa tako imamo paradoksalnu činjenicu da Meksiko, u kojem je kukuruz prvi put u povijesti kultiviran, danas tu istu kulturu uvozi iz SAD-a zahvaljujući slobodnotrgovinskom sjevernoameričkom sporazumu NAFTA). Privatizacija se koristi kao sredstvo bogaćenja pojedinaca na račun čitavog društva (najočitiji su primjeri prvobitne akumulacije kapitala iz 1990-ih u istočnoeuropskim postsocijalističkim zemljama) kao i za slabljenje nacionalnih ekonomija slabijih zemalja (pri čem se privatizacije koriste kao sredstvo izvlačenja profita iz tih zemalja, kao u slučaju privatizacije HT-a ili banaka u Hrvatskoj).

U ovom ćemo tekstu pokušati dati kratak pregled povijesti Europske Unije kao neoliberalnog projekta unutar šireg okvira drugih političkih promjena u Europi.

Do eurointegracije je došlo iz geopolitičkih razloga. Francuska je nakon Drugog svjetskog rata, a i sa sjećanjem na Prvi svjetski rat, htjela Njemačku držati pod kontrolom. Zamišljeno je da bi u tom procesu dugoročne integracije interesa različitih vladajućih klasa na kontinentu Francuska preuzela političko vodstvo, dok bi Njemačka osiguravala najveći dio ekonomske snage. Tu su se dijelom poklapali francuski i američki interesi. Nakon razornog Drugog svjetskog rata, postojala je nužnost ponovne izgradnje europskih ekonomija. Najveća opasnost je bila globalna konkurencija kapitalizmu - realsocijalizam SSSR-a. Stalna prijetnja širenja SSSR-ova političko-ekonomskog modela zahtijevala je oprez SAD-a i pristajanje na određene ustupke radništvu. Osim toga, postojala je i opravdana bojazan od militantnosti radničkog pokreta - dovoljno je spomenuti veliki štrajk u Renaultu u Francuskoj 1947. ili snažne komunističke partije u Italiji i Francuskoj koje su u prvih nekoliko desetljeća nakon Drugog svjetskog rata dobivale i po 30 posto glasova.

Jedinstveno europsko tržište

Ideja o jedinstvenom europskom tržištu postojala je još i prije pravog početka eurointegracije. U liberalnim se krugovima o tome raspravljalo još za vrijeme Drugog svjetskog rata, a to je bio predmet rasprava i u društvu Mont Pelerin nakon rata. No ekonomski je liberalizam nakon rata bio diskreditiran zbog vrlo živog sjećanja na Veliku depresiju u 1930-ima, a, osim toga, ekonomsko je planiranje bilo poznato i zbog iskustava tijekom rata u kojem su države morale preuzeti kontrolu nad ekonomijom u velikoj mjeri. Stoga su pri osnivanju Europske zajednice za ugljen i čelik 1951. (u koju su ušli Njemačka, Francuska, Italija i zemlje Beneluksa - Belgija, Nizozemska i Luksemburg) na početku zapravo više prevladavale kejnzijanske ideje o ekonomskoj koordinaciji i suradnji nego liberalne ideje o tržišnoj konkurenciji.

Godine 1954. propada pokušaj ratificiranja Europske obrambene zajednice u Francuskoj (planirana je bila zajednička Europska vojska) pa se to pitanje odgađa sve do 1990-ih i naglasak se vraća na ekonomsko ujedinjavanje. Što se tiče političkog aspekta eurointegracije, francuska je potpora takvom projektu uvijek varirala, dok je Njemačka to uvijek puno čvršće zagovarala.

Pritisak za stvaranje zajedničkog tržišta su vršile Njemačka, Nizozemska i Belgija, dok su protekcionistički raspoloženi Francuzi tu više oklijevali. Italija je, kao gospodarski najslabija,

tražila osnivanje Europske investicijske banke i Europskog socijalnog fonda, što je i ostvareno Rimskim ugovorima 1957. i stvaranjem Europske ekonomske zajednice. Europska integracija je bila reakcija na međunarodnu gospodarsku konkurenciju i europski odgovor na snagu američkog kapitala - Europa je morala ujediniti svoje resurse da bi bila konkurentna na svjetskoj razini jer su tržišta pojedinih europskih zemalja bila premala. Krajem 1950-ih, s Rimskim ugovorima, ideja slobodne trgovine se u Europi institucionalizira i postaje dominantna. U članku trećem Rimskog ugovora se ističe da je cilj EEZ-a zajedničko tržište bez prepreka za međusobnu kompeticiju. Time se prvenstveno mislilo na carine i kvote, dok su ograničenju u kretanju kapitala, radne snage i usluga ostala. Osim toga, slobodna je trgovina u Europi ostala ograničena pravom svake države da intervenira u svoju ekonomiju radi očuvanja socijalnog mira. Sporazumom u Rimu 1957. je stvoren i program zajedničke poljoprivredne politike (CAP, *Common Agricultural Policy*), ali ne kao slobodnotrgovinski nego kao protekcionistički ugovor, što je CAP ostao do danas, preko kojega Europa subvencionira svoju poljoprivredu da bi bila konkurentnija na vanjskom tržištu, što je i danas trn u oku europskim trgovinskim partnerima. CAP je dogovoren kao svojevrsna razmjena u interesima - interesi njemačke industrije s jedne i interesi francuskih farmara s druge strane.

Do stvaranja Europske udruge za slobodnu trgovinu (EFTA - *European Free Trade Association*) dolazi 1960. U nju ulaze zemlje koje nisu mogle ili nisu htjele ući u EEZ - Austrija, Danska, Norveška, Portugal, Švedska, Švicarska i Velika Britanija (danas su u EFTA-i Norveška, Švicarska, Island i Lihtenštajn, dok su ostale zemlje kasnije ušle u EZ/EU). 1963. francuski predsjednik **de Gaulle** stavlja veto na ulazak Velike Britanije pa i ostale zemlje kandidatkinje (Norveška, Danska, Irska) odustaju. 1965-66. Francuska izaziva političku krizu unutar EEZ-a jer gubi pravo veta, što je razriješeno Luksemburškim kompromisom, čime je zaustavljena centralizacija u europskoj integraciji, a suprotstavljenost je između ekonomskog (slobodnotrgovinskog) i političkog povezivanja ostala prisutna u Europi sve do danas. Godine 1968. dolazi do ukidanja svih unutarnjih carina u EEZ-u i uspostavlja se zajednička vanjska carina (CET - *common external tariff*).

Ukidanje zlatnog standarda

SAD 1971. jednostrano ukida zlatni standard, tj. vezanost vrijednosti dolara za vrijednost zlata, tzv. Nixonovim šokom, čime *de facto* prestaje vrijediti sustav Bretton Woodsa, kojim je dolar bio vezan za vrijednost zlata, dok su ostale valute bile vezane uz dolar (od 1976. većina velikih svjetskih valuta ima plutajući devizni tečaj). Kako devizni tečaj više nije bio fiksiran, to je dovelo do konkurencije u devalvacijama (smanjenju vrijednosti) različitih valuta te do nestabilnosti na tržištu valuta. To je bio problem za kompanije koje su djelovale u drugim zemljama očekivajući stabilnost valuta jer je nagla devalvacija mogla značiti poprilične financijske gubitke.

Norvežani 1972. na referendumu odbijaju ulazak u EEZ (što su još jednom ponovili 1994). Godinu dana poslije u EEZ ulaze Velika Britanija (bez referenduma - koji je održan tek poslije, kada su na vlast došli laburisti), Irska i Danska.

Do ekonomske krize dolazi 1973. - posljedice su inflacija, nezaposlenost i proračunski deficiti. Članice EEZ-a isprva pokušavaju s nekoordiniranim reakcijama na krizu, trudeći se da same nađu odgovor na nju. Također oklijevaju s prenošenjem ovlasti na Europsku komisiju (tj. današnju "vladu" EU), što dovodi do usporavanja procesa integracije te se projekt jedinstvenoga tržišta zapravo vraća u optjecaj tek 1986. sa SEA-om (*Single European Act*), što je bila prva velika revizija Rimskog ugovora iz 1957.

U 1970-ima i 1980-ima se neprestano povećavao broj spajanja kompanija u Europi (1982-83. je bilo 117 spajanja, dok ih je 1989-90. bilo 662) te se tako s vremenom povećavao broj

multinacionalnih kompanija, tj. dolazilo je do koncentracije kapitala, a uprave su velikih korporacija postajale sve isprepletenije (u smislu da su isti ljudi sjedili u više uprava). No također su postojale, i postoje, i protutendencije - protekcionizam i favoriziranje nacionalne kapitalističke konsolidacije. Tako u nekim slučajevima vlade brane interese svojih kapitalista s obzirom na to da su multinacionalne kompanije i dalje često pod kontrolom kapitalista koji obično imaju povlaštene odnose s jednom državom. To sve dovodi do situacije da je proces europske integracije proturječan proces koji teži učinkovitoj integraciji različitih nacionalnih frakcija europskog kapitala, dok u isto vrijeme svaka nacionalna grupacija kapitala pokušava urediti proces u skladu sa svojim interesima, pri čemu primjerice slabi kapitalisti traže zaštitu države.

Godine 1979. se stvara Europski monetarni sustav (EMS - *European Monetary System*), kada je većina članica EEZ-a vezala svoje valute jedne uz druge kako bi se spriječile prevelike fluktuacije. No EMS nije uspio stabilizirati europske monetarne probleme, koji opstaju sve do danas.

U EEZ 1981. navrat-nanos ulazi Grčka, a 1986. Španjolska i Portugal, koji su bili zahtjevniji u pregovorima, a za čiji je ulazak u EEZ Grčka zauzvrat tražila i dobila za sebe financijsku pomoć.

Od kraja 1970-ih s krizom kejnzijanskoga kompromisa kao dominantne ekonomske politike u poslijeratnom periodu i s dolaskom Margaret Thatcher na vlast 1979. u Velikoj Britaniji dolazi do neoliberalne kontrarevolucije te malo-pomalo u cijeloj Europi, s Velikom Britanijom kao avangardom, dolazi do napada na socijalnu državu, do smanjenja udjela državnog sektora u ekonomiji tj. do privatizacija, do polarizacije plaća tj. sve veće nejednakosti između najbogatijih i najsiromašnijih, dok "fleksibilizacije" radne snage tj. do smanjivanja radničkih prava te drugih neoliberalnih mjera. Te su mjere bile odgovor kapitala na krizu u 1970-ima na koju kejnzijanski model ekonomije nije imao pravoga odgovora. Uzrok te krize je, među ostalim, bila i kriza akumulacije kapitala, tj. niska razina profitnih stopa u realnoj ekonomiji kao posljedica povećane konkurentnosti i viška proizvodnih kapaciteta na svjetskoj razini. Neoliberalizam je donio način kako da profitne stope ponovno porastu - među ostalim, pritiskom na realne plaće radništva i njihova prava (tj. smanjivanjem troškova u tom segmentu, što onda povećava profit kapitalista), bijegom iz realne, proizvodne ekonomije u sferu financija, tj. u spekulaciju (gdje je mogućnost zarade bila brža i veća nego u realnom sektoru) te seljenjem proizvodnje u treći svijet s jeftinijom radnom snagom i manje propisa (primjerice ekoloških) i sl.

U razdoblju neoliberalizma udio profita raste, dok udio rada u društvenom proizvodu pada. Tako između 1981. i 2003. udio profita raste u Italiji s 23,3 posto na 32,3 posto, u Njemačkoj s 26,9 na 33,6 posto, u Francuskoj s 20,6 na 30,7 posto, a u Španjolskoj s 25,4 na 35,4 posto, dok udio rada u društvenom proizvodu od 1971-80. do 2001-5. u Europi pada sa 73,9 na 68,3 posto [3]. U Francuskoj je pad udjela plaća radništva od 1983. do 2006. pao za čak 9,3 posto [4]. U 1980-ima i 1990-ima realne plaće u Europi rastu u prosjeku od 0,8 do 1 posto [5], a jednom od posljedica toga je i rast osobnog zaduživanja koji u Europi ipak, za razliku od SAD-a, pada u 1990-ima.

Prihodi su pak 1 posto najbogatijih u Velikoj Britaniji skočili sa 6,5 1982. na 13 posto 2000[6]. Što se tiče privatizacije, njezini se razmjeri najbolje vide također u Velikoj Britaniji gdje je prema 20 posto udjela javnoga sektora u BDP-u 1975. godine do 2000. godine praktički sve privatizirano, a ono što je ostalo (usluge, pošta, BBC) također danas funkcionira na "tržišnjim" načelima.

Od 1980. do 1984. EEZ preživljava krizu zbog Velike Britanije koja ne želi davati onoliko sredstava koliko je bilo propisano u europski proračun jer je većina proračuna odlazila na subvencije za poljoprivredu (tj. CAP), u čemu Velika Britanija nije imala interesa jer je većinu hrane uvozila, tako da se vrlo malo sredstava iz CAP-a onamo vraćalo.

Zanimljivo je da je laburistička stranka od 1980. do 1983, pod vodstvom najljepijeg predsjednika laburista od Drugog svjetskog rata naovamo, [Michaela Foota](#), čak zagovarala izlazak Velike Britanije iz EEZ-a.

U Francuskoj je 1981. na vlast došao **François Mitterand** iz Socijalističke partije (u koaliciji s Komunističkom partijom Francuske) na osnovi izrazito socijaldemokratsko-kejnzijske platforme pod imenom *110 prijedloga za Francusku*, koju je i provodio do 1983 (nacionalizacije, povećanje minimalne plaće, produženje godišnjeg odmora, smanjenje radnog vremena, solidarni porez na bogatstvo itd.), no 1983, pod pritiskom Europe, dolazi do tzv. zaokreta prema štednji, čime Mitterand iz korijena mijenja svoju politiku prema neoliberalizmu. To je bio jedan dokaz toga da je u okviru EEZ-a koji provodi drugačiju ekonomsku politiku jedna zemlja teško mogla ići svojim zasebnim putem.

Ukidanje svih trgovinskih barijera kao put u izraziti neoliberalizam

Godine 1986-7. na snagu dolazi SEA (*Single European Act*), koja je za cilj imala dovesti do kraja uspostavu jedinstvenog tržišta ukidanjem svih trgovinskih barijera do 1992. Time je projekt jedinstvenog tržišta (slobodan protok robe, kapitala, radne snage i usluga), koji je bio stopiran još od 1970-ih, vratio na velika vrata. To je bio i nadnacionalni odgovor na neuspjeh zasebnih ekonomskih inicijativa pojedinačnih država. Europski projekt otada postaje izrazito neoliberalan.

Do grupiranja europskih kapitalista dolazi 1983. te nastaje ERT (*European Roundtable of Industrialists*), najmoćniji poslovni lobi u Europi - ERT snažno zagovara eurointegraciju i jako utječe na službeni europsku politiku. To se vidi po tome što je Europska komisija više puta doslovce preuzimala njihove dokumente i prijedloge. ERT je zapravo isprva zagovarao liberalizaciju unutar EZ-a, a protekcionizam prema van, tj. njime je dominiralo neomerkantilističko krilo europskog krupnog kapitala, no tome su se oduprla Velika Britanija, Njemačka, Nizozemska i transnacionalna fakcija europskog kapitala te su neomerkantilističke tendencije potisnute. Općenito gledano, Velika Britanija je tradicionalno bila liberalno orijentirana, kao i Njemačka koja je bila ovisna o izvozu, dok je Francuska uvijek imala protekcionističke tendencije, koje su potrajale u nekim pogledima sve do danas. Godine 1987. pet najvećih europskih kompanija osniva AMUE (*Association for the Monetary Union of Europe*), također lobističku grupu koja gura ideju monetarne unije. Danas joj je većina članova iz bankarsko-financijskih krugova.

Krajem 1980-ih pitanje liberalizacija javnih usluga postoje bitno u Europskoj komisiji, pri čemu je Velika Britanija uzor unatoč svim problemima koji se ondje u vezi s tim događaju. 1990. dolazi do liberalizacije kretanja kapitala u Europi, a počinju i konkretni planovi o monetarnoj uniji. Uzastopno se donose različite direktive za liberalizaciju: telekomunikacije (1990), željeznica (1991), struja (1996), pošta (1997), plin (1998).

Izrada Maastrichtskog ugovora počinje 1991. Ugovor je stupio na snagu tek 1993. nakon ponovljenog danskog referenduma i dosta teškoća pri ratificiranju. Zajednica dobiva novo ime - Europska Unija, a ustrojava se i EMU (europska Ekonomska monetarna unija). Cilje europskog projekta nakon Maastrichtskog ugovora je ograničavanja mogućnosti samostalnih manevara nacionalne ekonomske politike unatoč nedostatku zajedničke politike na razini čitave EU.

EU time, prema tvrdnji [Samira Amina](#), postaje globaliziranija od drugih dijelova svijeta u smislu marginaliziranja nacionalne autonomije. Glavni instrument regulacije jedinstvenog

tržišta je politika konkurentnosti, što je nastavak stare njemačke ekonomske politike ordoliberalizma - država se brine za funkcioniranje slobodne trgovine i sprječava stvaranje monopola/oligopola - dok se francuske ideje o europskom protekcionizmu odbacuju. Strategija nakon Maastrichta uključuje koherentnost u monetarnoj i fiskalnoj politici radi regulacije zajedničkog tržišta, pritisak na radničku klasu (što je recimo u Njemačkoj bilo uspješno, ali npr. u Francuskoj baš i ne) i regionalnu konsolidaciju kapitala. Kako se političari nisu mogli dogovoriti oko konkretnog datuma za konačno uvođenje zajedničke valute, na tome su inzistirale već spomenute kapitalističke lobističke grupacije ERT i AMUE te je kao rok određena 2002.

Tada je također stvorena i jaka i neovisna Europska centralna banka (ECB) - Njemačka se radi takve koncepcije središnje banke odrekla veće moći u Europskom parlamentu, a sam je model banke načinjen prema modelu njemačke centralne banke. Središnja banka je naravno službeno neovisna o politici i izvršnoj vlasti, kao što je standardna neoliberalna praksa - tako njezine odluke štite od mogućih političkih pritisaka radništva, što je uvijek opasnost. Središnja je banka tako neovisna o vladama i političkim strankama, ali je zato u potpunosti podčinjena interesima kapitala. Europskoj središnjoj banci isprva zabranjeno odobravati zajmove ili kupovati zaduživanja nacionalnih vlada ili institucija EU, no upravo je to učinila kad je u svibnju 2010. kupila obveznice grčke vlade, kada je ta praksa promijenjena (zanimljiva je praksa u sadašnjoj krizi da ECB posuđuje novce privatnim bankama po 1 posto kamata da bi one dalje davale zajmove državama u krizi - Španjolskoj, Irskoj, Grčkoj - po puno većim kamatama). Glavni je cilj ECB-a kontrola cijena, tj. zadržavanje inflacije na razini manjoj od 2 posto godišnje. ECB je vjerojatno najneovisnija središnja banka na svijetu, puno neovisnija od američkih Federalnih rezervi npr. Ta njezina neovisnost proizlazi iz toga što ne postoji jedinstvena europska država.

"Disciplinski neoliberalizam"

Ugovorom iz Maastrichta su postavljeni tzv. Maastrički kriteriji - uvjeti za ulazak u EMU i uvođenje eura. Oni su dobro poznati i u široj javnosti i glase - inflacija ne smije biti viša od 1,5 posto od prosjeka triju najboljih zemalja (tj. triju zemalja s najnižom inflacijom), budžetski deficit ne smije biti veći od 3 posto BDP-a, javni dug ne smije biti više od 60 posto BDP-a, a dugoročne kamate ne smije biti veće od 2 posto od prosjeka triju najboljih zemalja (s najnižim kamatama). S obzirom na to da su se Nijemci bojali za stabilnost zajedničke valute, dogovorene su kazne za one koji ne budu poštovali kriterija iz Maastrichta, a koje iznose od 0,2 do 0,5 posto BDP-a. 2003. su Francuska i Njemačka imale deficit veći od 3 posto pa su radije promijenile pravila umjesto da plate kazne, što je postavilo presedan i za slabije države. Grčke su vlade pak od 2000. nadalje, da bi izbjegle kazne i stroge kriterije koje nisu mogle zadovoljiti, manipulirale statistikama i skrivale pravo stanje uz pomoć, među ostalim, Goldman Sachsa. Maastrički ugovor je u praksi, dakle, značio institucionalizaciju neoliberalne politike. Za razliku od monetarno-fiskalnih pravila za koje postoje izravne kazne (tzv. "disciplinski neoliberalizam"), takvo što u EU ne postoji za druge "prekršaje" kao što bi primjerice bilo uvođenje carina, diskriminatorno ponašanje na tržištu, neprovođenje liberalizacije u javnom sektoru i sl., no u takvim je situacijama to sređeno tako što pojedinci ili kompanije mogu u vezi s tim podnijeti tužbu za diskriminaciju na europskim sudovima. U tom je segmentu, dakle, neoliberalna politika institucionalizirana na drugačiji način. Maastricht je imao i socijalno poglavlje kao ustupak pritiscima zbog problema demokratskog i socijalnog deficita i radi učvršćenja ideje zajedničkog tržišta, no Velika Britanija npr. to poglavlje nije htjela potpisati. Ipak, 1997. je donesena direktiv o porodijskom, a 1999. o radu na određeno. Katkada su neke takve direktive za radnike povoljnije od nacionalnih propisa, no kod njih je zato gotovo uvijek slučaj da se jako sporo uvode i provode.

Od 1990. do 1994. kao rezultat neoliberalne politike u EU jako raste nezaposlenost, što ostaje kao problem unatoč tome što se nezaposlenost kasnije nešto smanjila (da bi se opet u pojedinim zemljama povećala sa sadašnjom krizom). Liberalizacija/privatizacija javnog sektora je od sredine 1990-ih pak u sljedećih deset godina dovela do ukidanja 40 posto radnih mjesta te do pogoršavanja radnih uvjeta i smanjenja plaća[7]. Za razliku od fiskalnih i monetarnih pitanja, pitanja zaposlenosti i socijalne države ostaju na pojedinim članicama. Za razliku od fiskalno-monetarnih pitanja i za razliku od nepoštivanja neoliberalne prakse koju EU zahtijeva (liberalizacija tržišta i sl.), za članice koje imaju preveliku nezaposlenost ili ništa ne rade što se toga tiče kazni nema. To je jedna od karakteristika eurointegracije u zadnja dva desetljeća - uzdizanje tržišne i monetarne politike na supranacionalnu razinu, ali ostavljanje socijalne politike na razini nacionalnih država.

Austrija, Finska i Švedska 1995. ulaze u EU, dok je Norveška 1994. to opet bila na referendumu odbila. U Švedskoj je recimo ulazak u EU bio projekt elita kojim su one htjele olakšati svoje napade na radnička i socijalna prava, inače prilično visoka u Švedskoj. No to im je i nakon ulaska samo djelomično uspjelo zbog jakog otpora Švedana.

Europska strategija za zaposlenost iz 1996-7. potiče fleksibilizaciju tržišta rada (tj. manje propisa koji štite radnike, primjerice od otpuštanja) i smanjenje radničkih prava, na što se nastavlja Lisabonska strategija iz 2000. (koja je donijela plan o tome da EU do 2010. postane najkompetitivnija ekonomija svijeta, što se nije ispunilo). Takvi se procesi na razini EU mogu poticati, ali se oni nužno provode na nacionalnim razinama, gdje se u praksi tu uvijek javljaju različiti ustupci u različitim zemljama. Uz fleksibilizaciju rada redovito se potiče i diferencijacija plaća te ukidanje minimalne plaće, što je pogotovo u sukobu sa socijaldemokratskom egalitarnom praksom kakva postoji u skandinavskim zemljama. U tzv. Kokovu izvještaju (*the Kok Report*) 2004., nezavisnoj reviziji Lisabonske strategije pod vodstvom **Wima Koka**, bivšeg nizozemskog premijera, potiče se fleksibilizacija rada (smanjenje radničkih prava, lakše davanje otkaza radnicima itd.), standardizacija ugovora, promicanje rada na određeno (dakle bez socijalnih i mirovinskih davanja, bez radničkih prava itd.) i pola radnog vremena...

Maastriški kriteriji su ponovljeni Paktom za stabilnost i rast 1997. Radi ispunjenja kriterija dolazi do vala štednje u Europi, ali posljedično i do otpora radničke klase i porasta otpora prema Europskoj Uniji.

Gubitak monetarne samostalnosti

Godine 1999. euro je uspostavljen kao virtualna, a 2002. i kao stvarna valuta. Njemačkoj je zbog velikog izvoza odgovarao jak euro, što nije bio slučaj s Francuskom i Italijom, kojima bi više odgovarao slabiji euro radi jačanja izvoza. Ugovor iz Maastrichta je propustio skupa s monetarnom uspostaviti i učinkovitu fiskalnu uniju, što je problematično jer se, čim je izbila kriza 2008., pokazalo da je nemoguće upravljati eurom, kao i to da zajednička moneta zapravo ne može postojati bez zajedničke države, kako tvrde mnogi ekonomisti. Uvođenje je eura bilo dobro za gospodarske elite - stabilna im valuta garantira da im imetak i investicije, uključujući i one izvan matične zemlje, neće nestati. To je, osim toga, bilo korisno i za rast povjerenja investitora. Slabijim je zemljama pak (primjerice Grčkoj) ulazak u EMU i uvođenje eura bilo korisno utoliko što su tako dolazile u istu ligu s Njemačkom, što im je davalo kredibilitet i omogućavalo lakše zaduživanje na međunarodnim financijskim tržištima. Implicitno se, naime, podrazumijevalo da se članicama eurozone (tj. zemljama koje su uvele euro) neće dati da bankrotiraju iako se to 2010. nije pokazalo kao baš toliko samorazumljivo. Osim toga, to je dovelo i do precijenjene kreditne sposobnosti periferije eurozone (u nju spadaju Portugal, Španjolska, Grčka, među ostalima). Stvaranje eurozone je, među ostalim, dovelo i do stvaranja špekulativnih mjehura, što se na kraju obilo o glavu primjerice

Španjolskoj i Irskoj u sadašnjoj krizi. S uvođenjem eura je također došlo i do konvergencije kamatnih stopa u Europi, ali gubitak monetarne samostalnosti znači i gubitak mogućnosti manipulacije valutom npr. radi povećanja izvoza ili u slučaju krize, što se pokazalo lošim za Grčku u krizi 2010.

Njemačka je imala snažne razloge da održi monetarnu stabilnost u Europi, s obzirom na to da su europske države glavni primatelji njemačkog uvoza i stranih investicija. 1970-e su pak pokazale da bi nacionalna kontrola monetarne politike mogla dovesti države članice u napast da pribjegu konkurentnim devalvacijama protiv njemačke marke. Ideja je eura od početka bila stvoriti potencijalnu protutežu poziciji dolara u svjetskom gospodarstvu. Euro je jačao od 2000. do 2008, što je bilo dobro za jačanje njegove međunarodne uloge i konkuriranje dolaru. Jačanje eura podrazumijeva i širenje eurozone te se stoga i predviđa širenje na Estoniju 2011. godine, unatoč svim trenutnim problemima. No, usprkos svemu, globalne devizne rezerve su još uvijek u gotovo istoj mjeri u dolarima kao i prije deset godina - 1999. ih je 67 posto bilo u dolarima, a 2009. 64 posto. Pad je vrlo malen. Osim toga, snaga dolara počiva na nafti, a potencijal da ugrozi dolar, prema Samiru Aminu, ima prije kineski yuan nego euro.

Europska komisija je vodila politiku stroge fiskalne discipline i stabilnosti cijena govoreći da će to pridonijeti gospodarskom rastu, no zapravo je rast bio spor a nezaposlenost velika (prosječno viša od 8 posto). Spor rast je, među ostalim, onemogućivao poštivanje propisa o 3 posto deficita. Općenito se politika eurozone i EU-politike svodi na *race to the bottom* - "fleksibilizaciju" rada, stagnaciju plaća (Europska komisija primjerice 2003. u svojim *Broad Economic Policy Guidelines* napominje da bi rast plaća trebao i dalje ostati umjeren), rad na određeno itd. Najdalje je u tome dospjela Njemačka. Njemačka je konkurentnost u Europi, zbog koje je na račun drugih dijelova eurozone (tj. njezine periferije) ostvarivala velik trgovinski suficit, nastala na osnovi najjačeg pritiska na radnike - u Njemačkoj je u zadnjih dvadeset godina bio najmanji porast troška rada, a udio radničkih plaća u društvenom proizvodu se sve više smanjuje[8]. U Njemačkoj je tome pridonijelo i ujedinjenje 1990. (u istočnoj Njemačkoj nije bilo sindikata), kao i otvaranje istočne Europe - pristup jeftinoj radnoj snazi je omogućio i pritisak na radnike u zapadnoj Njemačkoj. S druge strane, na poluperiferiji EU (tj. na jugu eurozone - Portugal, Španjolska, Grčka...) su rasle realne plaće, ali je produktivnost još više narasla. U jezgri su veće plaće i jača socijalna država, a na poluperiferiji slabije plaće i slabija socijalna država. Osim toga, radnike je u Portugalu, Italiji, Španjolskoj i Grčkoj daleko teže stisnuti jer su sindikalno dobro organizirani (za razliku od primjerice Irske, također na periferiji, ili Njemačke u jezgri eurozone). Kako se periferija eurozone, zbog nemogućnosti da stisne radnike, nije mogla natjecati s jezgrom u konkurentnosti u realnom sektoru, ondje je došlo do rasta potrošnje na dug, na temelju zajmova banaka iz jezgre, i napuhavanja nekretninskog mjehura (u Španjolskoj), što je, kada je kriza eksplodirala, dovelo do sadašnjih problema.

Neoliberalna politika kao uvjet ulaska u EU

Godine 2001. dolazi do Sporazuma iz Nice koji je ratificiran tek 2003. nakon ponovljena referenduma u Irskoj, a kojim je insitucionalizirana mogućnost širenja EU na istok. Zahvaljujući tome, 2004. u EU ulazi deset zemalja - Cipar, Malta, Slovenija, Mađarska, Češka, Slovačka, Poljska, Litva, Latvija, Estonija - od njih samo Cipar bez referenduma. U EU su 2007. ušle još i Bugarska i Rumunjska. Zemljama pristupnicama se već u prepristupnim pregovorima nameće neoliberalna politika kao uvjet ulaska u EU, i to u još strožem obliku nego u zapadnoj Europi. Dio juga Europe i europski postsocijalistički Istok danas o zapadnoj/sjevernoj Europi ovise na sličan način na koji i Južna Amerika politički i

ekonomski ovisi o Sjevernoj Americi - riječ je sličnu neokolonijalnu odnosu jezgre i periferije.

Razlika prema Amerikama je u tome što narodi Južne Amerike takvu politiku prepoznaju te se ona artikulira sve više i na državnoj razini, dok na istoku Europe takva prepoznavanja u nekom svjesnije artikuliranu obliku nema ("euroskepticizam" je od svih zemalja izražen najviše upravo u Hrvatskoj). Kao primjer takvog zavisna odnosa možemo istaći činjenicu da je 80 posto bankarskog sustava istočne Europe u stranom vlasništvu[9]. To, dakako, vrijedi i za Hrvatsku, dok je tu primjerice Slovenija praktički jedina iznimka. Također, proizvodnja se iz najmoćnije industrijske zemlje, Njemačke, sve više seli na periferiju gdje su troškovi rada jeftiniji. U EU je danas bitno po centralnosti/perifernosti razlikovati tri područja - jezgru (Njemačka, Francuska, Nizozemska...), poluperiferiju (ili periferiju eurozone - Portugal, Španjolska, Grčka...) i periferiju (novopridošle članice iz istočne Europe).

Njemačka, koja je najveći izvoznik, i to čak globalno relevantan, ima najveći suficit platne bilance (tj. višak izvoza u odnosu na uvoz) te taj višak ubacuje u eurozonu putem izravnih stranih ulaganja i u obliku zajmova koji onda ostatku Europe pomažu i dalje kupovati njemačke izvozne proizvode. Utoliko je taj odnos donekle sličan onomu Kine i SAD-a, gdje Kina ostvaruje ogroman suficit koji vraća SAD-a kupujući njihove državne obveznice. Njemački je suficit, dakle, izravno povezan s deficitom drugih europskih zemalja, primjerice Grčke. Njemačka gospodarska politika dominira Europom, dok joj se ostali moraju prilagođavati. Osim nekih europskih zemalja, poput Francuske (koja ne može svoje militantne radnike nagaziti onako kako to čini Njemačka), na to se nerijetko, kao i na Kinu, žale i SAD (kojima ne odgovara baš političko ujedinjenje i potpuna neovisnost Europe). Osim toga, banke iz jezgre (Njemačke, Francuske, Nizozemske, Belgije) posuđuju zemljama europske poluperiferije (tj. periferije eurozone): tzv. zemljama PI(I)GS-a (Portugal, Irska, Grčka, Španjolska i u manjoj mjeri Italija).

Odbijanje Lisabonskog ugovora

Godine 2005. je došlo do velikog potresa u EU kada je na referendumima u Francuskoj i Nizozemskoj odbijena ratifikacija neoliberalnog Europskog ustava. No Europski je ustav uskrsao nekoliko godina poslije u neznatno promijenjenu obliku kao Lisabonski ugovor, koji je ratificiran 2009. ovaj put bez referenduma, osim u Irskoj, gdje je referendum nakon prvog negativno odgovora ponovljen. Lisabonski ugovor dovodi do daljnje institucionalizacije neoliberalne politike, a sam tekst ugovora je notoran po netransparentnu i nerazumljivu jeziku kojim je pisan.

Od 2005. do 2007. tzv. pribaltički neoliberalni tigrovi bilježe brz gospodarski rast s najbržim stopama rasta u EU - Latvija 10,8 posto, Litva i Estonija 8,8 posto prosječno godišnje. No koristi od toga za većinu stanovništva su samo prividne - od takvog je gospodarskog rasta profitirala samo manjina, dok su radnici u dotičnim zemljama imali najduži radni tjedan i najniži standard življenja, a sve to uz najpolariziraniju nejednakost prihoda u Europi. Taj "razvoj" na staklenim nogama se u pravom svjetlu pokazao i nakon izbijanja velike svjetske ekonomske krize 2008. godine - u Latviji je tako pad BDP-a u 2009. iznosio 18 posto (u Estoniji 14,1 posto, u Litvi 14,8 posto), dok je nezaposlenost u prvom kvartalu 2010. u Latviji iznosila 20 posto (u Estoniji 19 posto, u Litvi 17,3 posto)[10].

Različiti stupanj razvoja članica jedan od glavnih problema EU

Velika ekonomska kriza počinje 2007-8. koja se širi sa SAD-a na ostatak svijeta. Puno teže pogađa južnu Europu nego Njemačku. Pokazalo se da pridržavanje fiskalnih pravila EU nije previše pomoglo državama kao što su Irska i Španjolska (tu je pogotovo Irska prije krize bila "uzorna"), dok su Njemačka, Francuska i Italija puno češće imale veće deficite od 3 posto pa

svejedno sada nisu u tolikim problemima. 2008-9. dolazi do **bailouta** banaka čime se troškovi krize, kao i u čitavom svijetu, prebacuju na pleća građana. Istočna Europa je, kao svojevrsno **subprime** (drugorazredno, nesigurno) tržište, krizom jako pogođena, što utječe i na pad izvoza iz zapadne Europe. Poljska i Češka nisu imale velike mjehure nekretnina kao pribaltičke zemlje pa ih kriza nije tako jako pogodila. Poljsku je pogodila još manje od Češke jer Poljska ne ovisi toliko o izvozu (za razliku od npr. Mađarske). Također, poljski zlot je imao fluktuirajući tečaj (u 2008/9. je pao za 30 posto prema euru), dok je recimo latvijski lats vezan na euro i nije mu se dopustila devalvacija, što bi olakšalo latvijsku situaciju. No, unatoč tome, čak ni u Poljskoj, koja je u krizi po svim podacima najbolje prošla, prava situacija nije blistava. Ondje, recimo, 44 posto stanovništva zarađuje manje od 75 posto prosječne plaće, a nejednakost je u stalno porastu, što ukazuje na to da gospodarski rast ne mora nužno značiti i opći boljitak. Osim toga, slično Grčkoj, u Poljskoj je razmjerno velika nezaposlenost - 9,8 posto - no situacija je puno gora kada se pogleda nezaposlenost kod mladih koja iznosi golemih 23 posto. Za radništvo je nepovoljno i to što 27 posto radnika radi na neodređeno, što je najviši postotak u Europi[11]. Dubina krize u istočnoj Europi varira između zemalja ovisno o razmjeru balona cijena nekretnina, razini ovisnosti o izvozu, veličini deficita u javnom sektoru i imaju li fluktuirajući tečaj pomoću kojeg bi mogli steći prednost u odnosu na konkurentske zemlje. Odgovor vlasti je uvijek isti: za krizu plaća radnička klasa - Rumunjska je tako u lipnju 2010. na zahtjev MMF-a srezala plaće u javnom sektoru za 25 posto (zanimljivo, Mađarska je u isto vrijeme odbila MMF-ove zahtjeve o daljnjim rezovima i štednji jer se vlast bojala gubljenja sljedećih izbora, nametnuvši pritom pristojbe većinom stranim bankama). Kao odgovor na to, 2009. su u Latviji i Litvi izbili neredi i prosvjedi a 2010. u Rumunjskoj.

No, kao ni inače, kapitalistička ekonomska kriza ne znači nužno automatski i jačanje ljevice te tako u Češkoj i Slovačkoj 2010. na vlast dolaze desne koalicije, u Mađarskoj i Slovačkoj je zabilježen rast neonacizma - u Mađarskoj je ekstremno desna stranka Jobbik na izborima 2010. dobila čak 17 posto glasova.

Kako zbog EMU i Maastriskih kriterija nacionalna monetarna (valutna) i fiskalna (proračunska) politika nije moguća, teret prilagodbe krizi pao je na tržište rada. U cijeloj Europi se došlo do mjera štednje kao kao odgovor na krizu iako su upravo takve mjere dovele do zaoštavanja krize nakon 1929-30. Eurozona nameće politiku štednje u MMF-ovu stilu, ali na početku bez zajmova koje MMF inače daje. Dolazi do vrzina kola - zbog krize pada potrošnja, padaju porezi koje prikuplja država i povećavaju se socijalni troškovi, što dovodi do proračunskog deficita, na što se pak odgovara mjerama štednje, što onda opet dovodi do smanjenja potrošnje... Među europskim državama, suficit platne bilance (više izvoza od uvoza) imaju primjerice: Njemačka, Nizozemska, Austrija i Finska. U proljeće/ljeto 2010., prije pomoći Grčkoj, bilo je prilično upitno može li EMU preživjeti. Na kraju Njemačka pristaje na zajam Grčkoj, uz uvjet ulaska MMF-a u Grčku i mjera štednje. Nema političke volje da se Grčka izbacila iz eurozone jer bi to ukazalo na slabljenje projekta eura. No sam zajam Grčkoj nije zapravo odobren da bi se pomoglo Grčkoj - riječ je o tome da bi grčki bankrot značio to da Grčka više neće moći vraćati dug stranim, uglavnom njemačkim i francuskim bankama, što bi dovelo do velikih problema Njemačku i Francusku. Tako da je Njemačka, pojednostavljeno rečeno, dala zajam Grčkoj da bi Grčka mogla nastaviti vraćati dugove njemačkim bankama. A sve to nauštrb grčkoga radništva koje će to morati platiti mjerama štednje, smanjenim plaćama, smanjenim socijalnim davanjima itd. Dakle, iza retorike o spašavanju periferije eurozone radi očuvanja EMU-a zapravo stoji puno prozaičnija pomoć za banke iz jezgre (Njemačke i Francuske). Traženje MMF-a za pomoć u prikupljanju financijskih sredstava za paket pomoći za Grčku i ostatak Europe pak znači gubitak

kredibiliteta eura u natjecanju s dolarom. ECB je 2010. također objavio da će početi kupovati državne zadužnice (protivno Ugovoru iz Maastrichta).

Jedan od osnovnih problema EU je različit stupanj razvoja njezinih članica, različite plaće, razina socijalne sigurnosti i poreza, kao i to što ekonomska unija teško funkcionira bez prave političke unije. Tu je najveći problem za europske elite što ideja o političkoj federalnoj uniji, tj. o doista ujedinjenoj Europi, nema potpore među europskim stanovništvom. Kako reče luksemburški premijer **Jean-Claude Juncker** 2007.: "Svi znamo što trebamo učiniti, ali ne znamo kako biti ponovno izabrani nakon što to učinimo". Ono što je sigurno jest i to da EU ne odustaje od svoje neoliberalne gospodarske politike, tj. politike koja pogoduje kapitalističkim elitama na štetu radništva i većine stanovništva. Sukob između rada i kapitala se s dolaskom krize sve više zahuktava s obje strane, što se vidi ne samo po pojačanu intenzitetu radničkih, studentskih i drugih prosvjeda širom Europe, nego i po odgovoru elita na njih - znakovit je primjer španjolske vlade koja je krajem 2010. na divlji štrajk kontrolora leta, koji su se usprotivili radikalnom smanjivanju svojih plaća i prava te privatizaciji aerodroma, odgovorila uvođenjem vojne obaveze za sve radnike pod prijetnjom zatvorskih kazni.

Kratka bibliografija

- Amin, Samir 2010, "Mission Impossible: Managing the Euro", *Pambazuka* 485
- Appeldorn, Bastiaan van; Drahokoupil, Jan & Horn, Laura (ur.) 2009, *Contradictions and Limits of Neoliberal European Governance. From Lisbon to Lisbon*, Palgrave Macmillan
- Duménil, Gérard & Lévy, Dominique 2004, *Capital Resurgent. Roots of the Neoliberal Revolution*, Harvard University Press
- Georgiou, Christakis 2010, "Eurokriza i budućnost europske integracije", *Slobodni Filozofski*
- Hardy, Jane 2010, "Kriza i recesija u srednjoj i istočnoj Europi", *Slobodni Filozofski*
- Harvey, David 2005, *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford University Press
- Hermann, Christoph 2007, "Neoliberalism in the European Union", *Studies in Political Economy* 79: 61-89
- Lapavitsas, Costas & ostali 2010a, "Eurozone Crisis: Beggar Thyself and Your Neighbour", RMF Occasional Report (March 2010)
- Lapavitsas, Costas & ostali 2010b, "The Eurozone between Austerity and Default", RMF Occasional Report (September 2010)
- Leonard, Dick 2005⁹, *Guide to the European Union. The definitive guide to all aspects of the EU*, The Economist - Profile Books
- Milios, John 2005, "European Integration as a Vehicle of Neoliberal Hegemony", u: Saad-Filho, A. & Johnston, D. (ur.), *Neoliberalism. A Critical Reader*: 208-214
- Pinder, John 2003, *Europska Unija*, Šahinpašić, Sarajevo

- [1] Harvey 2005.
- [2] Duménil & Lévy 2004.
- [3] Milios 2005: 209, 212.
- [4] *Le monde diplomatique* (siječanj 2008).
- [5] Hermann 2007.
- [6] Harvey 2005: 16, 17.
- [7] Hermann 2007.
- [8] Lapavitsas & ost. 2010a: 6.
- [9] Hardy 2010.
- [10] Hardy 2010.

[11] Hardy 2010.